

УДК 346.91:347.736

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-3.11>

О. С. Ярмоленко, кандидат юридичних наук, докторант
Донецького державного університету внутрішніх справ

ЗАХИСТ ПРАВ КРЕДИТОРІВ БОРЖНИКА – ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

У статті проаналізовано проблеми захисту прав кредиторів боржника-фізичної особи. Зазначено, що суди все частіше розглядають справи пов'язані з визнанням фізичних осіб банкрутами, тому дослідження процедури банкрутства фізичних осіб стають все більш поширеними у працях вчених та практиків. Однак, питанням захисту прав кредиторів боржника-фізичної особи не приділяється значна увага. Водночас, необхідність дослідження актуалізується не тільки зростанням кількості неплатоспроможних боржників-фізичних осіб, а також складністю стягнення боргів із фізичних осіб, запровадженням шахрайських схем та приховування активів з метою уникнення повернення боргів, необхідністю знаходження балансу між захистом кредиторів, задоволення їх вимог та соціальними правами боржників, зростанням судового навантаження по таким категоріям справ тощо.

Ознайомлення з сучасними напрацюваннями фахівців з питань банкрутства, законодавства та судової практики дозволили побудувати алгоритм захисту прав кредиторів у справах про банкрутство фізичних осіб, який має на меті максимальне повернення боргів та мінімізацію ризиків зловживання з боку боржників. Алгоритм захисту кредиторів включає кілька етапів, від оцінки фінансового стану боржника до моніторингу процедур і судового захисту. Основне завдання кредитора - бути активним учасником процесу, своєчасно подавати заяви, контролювати реалізацію активів і використовувати всі правові інструменти для максимізації повернення боргів та захисту своїх інтересів.

Визначено, що захист прав кредитора боржника-фізичної особи базується, крім загальних принципів, на специфічних, які властиві процесу банкрутства фізичної особи. До таких принципів можна віднести: принцип безумовного звільнення від боргів (крім особистих зобов'язань), принцип правонаступництва боргів фізичної особи в межах спадкової маси, принцип безумовної реструктуризації окремих категорій зобов'язань тощо. Розкрито сутність вказаних принципів.

Проаналізовано особливості захисту прав кредитора боржника-фізичної особи в деяких європейських країнах. Визначено, що спостерігається тенденція впровадження позасудових форм врегулювання боргів, зокрема шляхом розробки та затвердження плану реструктуризації боргів до відкриття судом провадження у справі про банкрутство.

Ключові слова: банкрутство, боржник-фізична особа, кредитор, господарський суд, неплатоспроможність, заборгованість.

O. S. Iarmolenko. Protection of the rights of creditors of an individual debtor

The article analyzes the problems of protecting the rights of creditors of the individual debtor. It is noted that the courts are increasingly considering cases related to the recognition of individuals as bankrupt, therefore, research into the bankruptcy procedure of individuals is becoming more and more common in the works of scientists and practitioners. However, the protection of the rights of creditors of the individual debtor is not given much attention. At the same time, the need for research is actualized not only by the increase in the number of insolvent debtors-individuals, but also by the difficulty of collecting debts from individuals, the introduction of fraudulent schemes and hiding assets in order to avoid the return of debts, the need to find a balance between the protection of creditors, the satisfaction of their demands and the social rights of debtors, the increase in court workload for such categories of cases, etc.

Acquaintance with the modern developments of experts in bankruptcy, legislation and judicial practice made it possible to build an algorithm for the protection of creditors' rights in cases of bankruptcy of individuals, which aims to maximize the return of debts and minimize the risks of abuse by debtors. The algorithm for protecting the rights of creditors includes several stages, from assessing the debtor's financial condition to monitoring procedures and legal protection. The main task of the creditor is to be an active participant in the process, submit applications in a timely manner, monitor the sale of assets and use all legal tools to maximize debt recovery and protect one's interests.

It was determined that the protection of the creditor's rights of the debtor-individual is based, in addition to general principles, on specific ones that are characteristic of the process of bankruptcy of an individual. Such principles include: the principle of unconditional discharge from debts (except for personal obligations), the principle of legal succession of debts of an individual within the limits of the inheritance, the principle of unconditional restructuring of certain categories of obligations, etc. The essence of these principles is revealed.

The peculiarities of the protection of the rights of the creditor of the debtor-individual in some European countries are analyzed. It was determined that there is a tendency to implement extrajudicial forms of debt settlement, in particular by developing and approving a debt restructuring plan before the court opens bankruptcy proceedings.

Key words: bankruptcy, debtor-individual, creditor, economic court, insolvency, indebtedness.

Постановка проблеми. Банкрутство фізичних осіб є легальним способом звільнитися від боргових зобов'язань. Але, крім визначення механізму погашення боргів фізичними особами, актуалізується питання захисту кредиторів боржника-фізичної особи, що обумовлюється кількома ключовими факторами.

По-перше, зростання кількості неплатоспроможних боржників-фізичних осіб. Останні десятиліття спостерігається значне збільшення фізичних осіб, які мають зобов'язання перед кредиторами. Економічна нестабільність, падіння доходів населення, масові звільнення, кризові явища (наприклад, пандемія COVID-19), втрата роботи та бізнесу, знищення активів, вимушений переїзд до інших міст (в більшості випадків за кордон) та військовий стан призвели до того, що багато громадян не можуть своєчасно виконувати свої зобов'язання перед кредиторами. Це підвищує ризик для кредиторів та посилює необхідність ефективних механізмів захисту їх інтересів.

По-друге, складність стягнення боргів із фізичних осіб. На відміну від юридичних, з яких простіше стягнути борги за рахунок активів, майно фізичної особи часто обмежене. Законодавство передбачає захист мінімально необхідного майна, що ускладнює повне задоволення вимог кредиторів. Це створює проблему для фінансових організацій, банків та приватних кредиторів, які потребують адекватного правового захисту для повернення наданих коштів.

По-третє, запровадження шахрайських схем та приховування активів з метою уникнення повернення боргів. Нерідко боржники-фізичні особи запроваджують шахрайські схеми для приховування активів, що робить процес стягнення боргів довгим, трудомістким, а іноді і неможливим. На теперішній час актуальність проблеми полягає у необхідності вдосконалення правових норм, які б дозволили ефективно виявляти такі схеми та запобігати шахрайству, забезпечуючи захист прав кредиторів.

По-четверте, знаходження балансу між захистом кредиторів, задоволення їх вимог та соціальними правами боржників. Важливо не лише захищати інтереси кредиторів, а й дотримуватися прав боржників, багато з яких можуть опинитися у складній життєвій ситуації. Законодавство має враховувати інтереси обох сторін: кредиторів – для гарантії повернення коштів, та боржників – для запобігання їхньому фінансовому краху та збереження базових життєвих умов. Це особливо актуально у світлі посилення соціальних захисних механізмів, спрямованих на фінансову підтримку громадян.

По-п'яте, зростання судового навантаження по спрам пов'язаних з розглядом справ за участю фізичних осіб-боржників. Збільшення кількості справ, пов'язаних із стягненням боргів, призводить до перевантаження судової системи та необхідності спрощення процедур вирішення спорів між кредиторами та боржниками. Це вимагає впровадження ефективних правових механізмів, які прискорювали б процес стягнення боргів і знижували навантаження на суди. Отже, актуальність проблеми захисту прав кредиторів боржника-фізичної особи не викликає заперечень та потребує негайного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання банкрутства фізичної особи досліджували такі вчені, як О. А. Беляневич, О. М. Бірюков, І. А. Бутирська, А. А. Бутирський, Л. Л. Гарник, Л. І. Грабован, Ю. В. Кабенюк, Л. М. Ніколенко, О. П. Подцерковний, Б. М. Поляков, І. Є. Рибка, Т. В. Степанова, В. А. Устименко та інші поважні вчені. Водночас питання захисту прав кредиторів боржника-фізичної особи не були предметом пильної уваги вчених, тому дослідження вказаної проблематики має важливе наукове та практичне значення.

Мета статті полягає у висвітленні проблем захисту прав кредиторів боржника-фізичної особи для створення збалансованої правової системи, яка б одночасно забезпечувала права та інтереси кредиторів, запобігала зловживанням з боку боржників, але при цьому не порушувала права інших осіб.

Виклад основного матеріалу. Кодекс України з процедур банкрутства (далі - КУЗПБ), який введений у дію 21.10.2019 р. спрямований на удосконалення процедур банкрутства, визначив процедуру банкрутства (неспроможності) фізичних осіб. Ефективність його реалізації є ідентифікатором європейського вектору України [1, с. 37–43]. Процедура банкрутства за своєю суттю є конкурсним процесом, основною метою якого, зокрема, є рівномірне і справедливе задоволення вимог всієї сукупності кредиторів неплатоспроможного боржника. Досягнення цієї мети є можливим за умови гарантування: 1) охорони інтересів кредиторів від протизаконних дій інших кредиторів; 2) охорони інтересів кредиторів від недобросовісних дій боржника; 3) охорони боржника від протизаконних дій кредиторів [2].

Верховний Суд у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду зазначив, що правове регулювання статусу кредиторів у справах про банкрутство є одним із ключових питань цього процесу, адже, з одного боку, відкриття та провадження у справі про банкрутство впливає на права, інтереси, діяльність кредиторів та їх фінансовий стан, а з іншого – від волі кредиторів залежить і доля боржника [3, п. 56.2].

КУЗПБ містить норми спрямовані на розвиток процедури банкрутства фізичних осіб, яка збігається з банкрутством юридичних осіб, однак має деякі характерні особливості. Головна відмінність полягає в тому, що взагалі метою провадження є диференційований підхід: для юридичних осіб – задоволення вимог кредиторів, для фізичних осіб – відновлення платоспроможності. Тому зрозуміло, що весь процес банкрутства за законодавством побудований таким чином, щоб досягти мету визначену КУЗПБ.

З аналізу законодавства і судової практики можна побудувати алгоритм захисту прав кредиторів у справах про банкрутство фізичних осіб, який має на меті максимальне повернення боргів та мінімізацію ризиків зловживання з боку боржників.

По-перше, кредитори повинні оцінити фінансовий стан боржника та реалістичність його заяви. Важливо зрозуміти, чи дійсно боржник не має можливості сплатити борг або намагається ухилитися від своїх зобов'язань. Заяву про неплатоспроможність фізичної особи може подати лише сам боржник і лише за наявності визначених у п. 2 ст. 115 КУзПБ умов:

боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців;

у боржника відсутнє майно, на яке може бути звернено стягнення, а здійснені виконавцем відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними;

існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності) [4].

Кредитор не має права ініціювати банкрутство фізичної особи за жодних обставин, навіть за наявності безспірної заборгованості.

Разом із заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржник подає конкретизований список кредиторів і боржників із зазначенням загальної суми грошових вимог кредиторів (боржників), а також щодо кожного кредитора (боржника) - його імені або найменування, його місцезнаходження або місця проживання, ідентифікаційного коду юридичної особи або реєстраційного номера облікової картки платника податків та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті), суми грошових вимог (загальної суми заборгованості, заборгованості за основним зобов'язанням та суми неустойки (штрафу, пені) окремо), підстав виникнення зобов'язань, а також строку їх виконання згідно із законом або договором (ст. 116 КУзПБ).

По-друге, кредитор повинен розуміти, що від його активних дій залежить повернення боргів. Важливо виявити, чи є у боржника інші кредитори з пріоритетним правом на задоволення вимог (наприклад, забезпечені кредитори). Це допоможе спрогнозувати розподіл активів боржника. Уже на стадії розпорядження майном права кредиторів захищаються за допомогою різноманітних засобів, зокрема і шляхом обмеження можливостей боржника самостійно розпоряджатися своїм майном.

Стаття 118 КУзПБ зазначає, що господарський суд має право за вмотивованим клопотанням сторін у справі про неплатоспроможність чи за своєю ініціативою вжити заходів для забезпечення вимог кредиторів. Вимоги кредиторів - це претензії кредиторів до боржника щодо повернення заборгованості. У процесі банкрутства фізичних осіб важливо розуміти, як саме будуть задовольнятися ці вимоги. Кредитори повинні подати свої вимоги до суду в установлені терміни. Це необхідно для включення їх до реєстру вимог кредиторів. Вимоги, подані після закінчення терміну, можуть бути задоволені лише після повного задоволення вимог, поданих вчасно [5].

До заходів для забезпечення вимог кредиторів належать, зокрема: заборона боржнику укладати правочини (договори); зобов'язання боржника передати майно, інші цінності на зберігання третім особам; вчинення або утримання від вчинення певних дій; заборона боржнику розпоряджатися його нерухомим майном та цінними паперами; накладення арешту на конкретне майно боржника; інші заходи для збереження майна боржника; заборона виїзду боржника за кордон.

Слід підкреслити, що кредитор, шляхом участі у зборах кредиторів, має можливість реально впливати на виконання зобов'язань боржника, а не лише спостерігати зі сторони, як це відбувається у звичайному виконавчому провадженні. Наприклад, збори кредиторів, згідно п. 8 ст. 123 КУзПБ схвалюють план реструктуризації боргів боржника. Кредитор повинен проаналізувати його та вирішити, чи прийнятний такий план. Якщо план не вигідний, варто голосувати проти нього та пропонувати інші варіанти. Важливо розглянути, чи є можливість отримати більше через реалізацію активів боржника.

Іноді, законодавство виокремлює декілька моделей можливої поведінки кредиторів. Наприклад, абз. 3 ч. 2 ст. 45 КУзПБ передбачено декілька можливих правових моделей поведінки забезпеченого кредитора, які застосовуються залежно від змісту заставних відносин кредитора і боржника (майнового поручителя): 1) забезпечені кредитори зобов'язані подати заяву з грошовими вимогами до боржника в частині вимог, що є незабезпеченими; 2) забезпечені кредитори можуть повністю відмовитися від забезпечення; 3) забезпечені кредитори можуть частково відмовитися від забезпечення. Такий підхід враховує вимоги КУзПБ та мінімізує виникнення проблемних ситуацій. Забезпечений кредитор при такому підході самостійно визначає модель поведінки щодо своєї участі у справі про банкрутство: або його вимоги є повністю забезпеченими (з урахуванням умов відповідного договору застави (іпотеки)), однак при цьому він бере участь у засіданні зборів кредиторів та комітеті кредиторів лише з правом дорадчого голосу, або він вчиняє активні процесуальні дії щодо повної чи часткової відмови від забезпечення і таким чином набуватиме право вирішального голосу на зборах кредиторів [6].

По-третє, здійснення контролю з боку кредитора за реалізацією активів боржника. Наприклад, господарський суд за клопотанням кредитора може заборонити боржнику вчиняти без згоди розпорядника майна правочини, а також зобов'язати боржника передати цінні папери, майно, інші цінності на зберігання третім особам, вчинити чи утриматися від вчинення певних дій або вжити інших заходів для збереження майна боржника та забезпечення вимог кредиторів (у тому числі шляхом позбавлення боржника права розпорядження його майном або цінними паперами без згоди розпорядника майна або суду, який розглядає справу про банкрутство; накладення арешту на конкретне рухоме чи нерухоме майно боржника), про що виноситься ухвала [4].

Стаття 42 КУзПБ визначає, що кредитор має право звернутися з заявою до господарського суду щодо визнання недійсними правочинів боржника, які він уклав за останні три роки перед банкрутством, з підстав визначених цією статтею.

По-четверте, кредитор повинен бути активним учасником безпосередньо судового процесу щодо моніторингу строків та процедур, щоб не пропустити можливість подати заяви чи клопотання. Кредитори можуть об'єднувати зусилля для ефективного захисту своїх прав, особливо якщо існує можливість оскарження рішень або дій боржника, а також арбітражного керуючого. Також, якщо кредитор вважає, що арбітражний керуючий діє всупереч його інтересам (наприклад, неефективно реалізує активи або допускає зловживання з боку боржника), він може звернутися до суду.

По-п'яте, задоволення інтересів кредиторів шляхом отримання своєї частки від продажу активів боржника відповідно до черговості задоволення вимог. Усе майно, яке включене до ліквідаційної маси, підлягає продажу, а кошти від такого продажу вносяться на окремий банківський рахунок, з якого відбувається задоволення вимог кредиторів. Вимоги кредиторів, включені до реєстру вимог кредиторів, задовольняються у визначеній законодавством черговості. У першу чергу задовольняються вимоги щодо сплати аліментів, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування. У другу чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та проводяться розрахунки з іншими кредиторами. У третю чергу сплачуються неустойки (штраф, пеня). Вимоги кожної наступної черги задовольняються за рахунок коштів від продажу майна боржника після повного задоволення вимог попередньої черги. У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно до суми вимог, що належить кожному кредиторові однієї черги. По завершенні процедури погашення боргів господарський суд, постановляючи ухвалу про закриття провадження у справі про неплатоспроможність, ухвалює рішення про звільнення боржника - фізичної особи від боргів. Звільнившись від усіх боргів, фізичній особі не варто забувати, що вона несе репутаційні втрати.

Захист прав кредитора боржника-фізичної особи базується, крім загальних принципів, на специфічних, які властиві процесу банкрутства фізичної особи. До таких принципів можна віднести: принцип безумовного звільнення від боргів (крім особистих зобов'язань), принцип правонаступництва боргів фізичної особи в межах спадкової маси, принцип безумовної реструктуризації окремих категорій зобов'язань тощо [7, с. 281].

Принцип безумовного звільнення від боргів активно застосовується у німецькому законодавстві. Звільнення від частини боргів відбувається лише по відношенню до добросовісного боржника, якому така можливість надається за рішенням кредиторів у разі затвердження плану відновлення платоспроможності боржника - фізичної особи за її клопотанням. При цьому фізична особа може бути звільнена від частини незадоволених вимог у разі виконання нею наступних приписів, вказаних в законодавстві. Боржник у разі неспроможності зобов'язаний: займатися відповідною діяльністю, яка приносить доход, а за відсутності роботи старатися її отримати; не відмовляючись від виконання посильної роботи; передати довіреній особі половину вартості майна, яке ним успадковане після смерті спадкодавця; здійснювати виплати по задоволенню конкурсних кредиторів тільки через довірену особу і не створювати особливих переваг для окремих кредиторів тощо. Цим самим боржник підтверджує свою добросовісність, доводячи, що затримка платежів викликана не його небажанням платити, а об'єктивною не здатністю своєчасно виконати грошові зобов'язання [8].

Принцип правонаступництва боргів фізичної особи в межах спадкової маси визначає, що права та обов'язки спадкодавця переходять до його спадкоємців як єдине ціле. Виняток можуть складати лише ті права та обов'язки, існування яких є невіддільним від особи спадкодавця і які, відповідно, припиняються з настанням його смерті. Для здійснення процесуального правонаступництва суду, який розглядає справу про банкрутство, необхідно встановити факт матеріального правонаступництва, з яким закон пов'язує вибуття або заміну кредитора, заміну сторони в зобов'язанні або інший випадок заміни сторони.

Принцип безумовної реструктуризації окремих категорій зобов'язань полягає в тому, що певні зобов'язання боржника підлягають обов'язковій реструктуризації, незалежно від волі кредиторів або самого боржника. Це означає, що в процесі банкрутства деякі види боргів повинні бути переглянуті або змінені за певними встановленими законом умовами, без можливості уникнення цієї процедури. Наприклад, це можуть бути борги по кредитах на житло або інші соціально важливі зобов'язання. Такі зобов'язання можуть бути

реструктуризовані на більш м'яких умовах (зниження відсоткової ставки, продовження терміну погашення). Мета цього принципу - надати боржнику можливість зберегти певний рівень фінансової стабільності та уникнути повної втрати життєвих активів (наприклад, житла), водночас забезпечивши повернення частини боргу кредиторам. Наприклад, в Іспанії за Законом про банкрутство, який був прийнятий у 2003 році і набув чинності 01 вересня 2004 року, фізичні особи-боржники отримали можливість списання непогашених боргів перед кредиторами [9].

В деяких європейських країнах існують свої особливості захисту прав кредитора боржника-фізичної особи. Наприклад, боржник та кредитор мають право врегулювати проблемну заборгованість у позасудовій процедурі шляхом укладення і виконання договору реструктуризації (якщо сума боргу не перевищує 5 мільйонів євро), також кредитори право на повторне відкриття протягом 5 років завершеної процедури банкрутства стосовно того ж боржника [9].

Закон про неплатоспроможність фізичних осіб, який був прийнятий у червні 2022 року в Естонії передбачає негайне надання кредиторам інформацію, якої вони потребують у зв'язку із провадженням про реструктуризацію боргу [10].

Звільнення від непогашених боргів є обов'язковим для усіх кредиторів боржник, включаючи тих, хто не заявив свої кредиторські вимоги у межах справи про банкрутство. Разом з тим, деякі види персональних боргів не підлягають списанню за законодавством Німеччини: 1) грошові вимоги, пов'язані із правопорушеннями боржника, зокрема суми, присуджені боржнику за податкові правопорушення; 2) штрафи та інші платежі, прирівняні до них; 3) безвідсоткові позики, надані боржнику на покриття витрат у справі про банкрутство [11].

Отже, можна відзначити, що держави Європейського Союзу постійно удосконалюють законодавства щодо захисту прав кредиторів боржників – фізичних осіб. Спостерігається тенденція впровадження позасудових форм врегулювання боргів, зокрема шляхом розробки та затвердження плану реструктуризації боргів до відкриття судом провадження у справі про банкрутство.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На підставі зробленого аналізу процесуального законодавства та судової практики визначено алгоритм захисту кредитору боржника-фізичної особи. Алгоритм захисту кредиторів включає кілька етапів, від оцінки фінансового стану боржника до моніторингу процедур і судового захисту. Основне завдання кредитора - бути активним учасником процесу, своєчасно подавати заяви, контролювати реалізацію активів і використовувати всі правові інструменти для максимізації повернення боргів та захисту своїх інтересів.

Список використаних джерел:

1. Ніколенко Л.М., Степанова Т.В. Особливості банкрутства фізичних осіб: порівняльно-правова характеристика. *Ампаро*. 2022. № 1. С. 37–43.
2. Банасько О. Судова практика банкрутства фізичних осіб. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Sud_prakt_bankut_fo.pdf
3. Постанова Верховного Суду від 09.07.2020 по справі № 910/26972/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90349380>
4. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
5. Майоров В.О. Банкрутство фізичних осіб: кредиторські вимоги та їх задоволення. *Адвокатська компанія «МК Partners»*. URL: <https://mayorovcompany.com.ua/spetsializatsiya/bankrutstvo-fizichnikh-osib-kreditorski-vimogi-ta-jikh-zadovolennya.html>
6. Банасько О. Забезпечення захисту прав та інтересів кредиторів у процедурах, визначених КУзПБ, які застосовуються до боржника. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Banasko_zah_prav_kredit.pdf
7. Смолов К.В. Принципи права неспроможності (банкрутства) в юридичній та судовій доктрині: постановка питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 269–283.
8. Пригуза П.Д. Правове регулювання процедур банкрутства відсутнього боржника та боржника, що ліквідується власником за законодавством Європейських держав. Порівняльно-правовий аналіз. *Судова влада України*. URL: <https://ks.arbitr.gov.ua/sud5024/pres-centr/publications/417563/>
9. Conditions for the bankruptcy of natural persons: which baltic state is the most attractive for bankruptcy? *International Comparative Jurisprudence*. M. Schihalejev et al. *Research journals*. URL: <https://ojs.mruni.eu/ojs/international-comparative-jurisprudence/article/view/6570>
10. European e-Justice Portal. Insolvency/bankruptcy. *European e-Justice Portal*. URL: <https://e-justice.europa.eu/447/EN/insolvencybankruptcy?SPAIN&member=1>
11. Natural Person Insolvency Act: Act of 01.06.2022. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/511012023002/consolide>